

**TOPLUMSAL KONTROL MEKANİZMASI OLARAK EMEĞİN DENETİMİ:
TAYLORİZMDEN İDEOLOJİK DENETİME¹****Dr. Onur BAYRAKÇI** **Dr. Öğr. Üyesi Savaş ÇAĞLAYAN** **ÖZET**

Emek denetimi kapitalist üretim biçiminin vazgeçilmez en önemli unsurudur. Artı değer ve kârın elde edilmesi ve bunun korunması için denetim mutlak şekilde sağlanmalıdır. Sermaye tarih boyunca emeği kontrol etmek için farklı metotlar denemiştir. Bu metotların oluşumunu sağlayan en önemli unsur ise sermayenin emeğe ve özellikle de organize olmuş emeğe olan mutlak bağımlılığından kurtulma isteğidir. Sermaye kapitalist örgütlenmenin ilk dönemlerinde emekgücünü bedensel olarak denetime almak isterken, günümüzde hem beden hemde zihni denetime almak istemektedir. Bedenin denetime alınması pratik uygulamalarda Taylorizm ve Fordizm ile karşılık bulurken zihnin ve bedenin denetimi ise ideolojik denetim olarak karşılık bulmuştur. Bu çalışmanın amacı emek süreçlerinin geçirmiş olduğu evreleri ve kapitalist yapıda emek denetiminin nasıl bir toplumsal denetim mekanizması oluşturduğunu göstermektir. Bu bağlamda kurgulanan makale, teorik yaklaşım çerçevesinde kurgulanan bir literatür çalışmasıdır. Tarihsel olarak emeğin geçirdiği süreçler incelendiğinde, son aşamada emek gücü ideolojik denetim mekanizmaları aracılığıyla sadece bedensel olarak değil zihinsel olarak da sömürüye maruz kaldığı anlaşılmış ve gösterilmeye çalışılmıştır. Tüm bunların ışığında bu makale, emeğin denetiminin aslında toplumsal ilişkilerin denetiminden azade bir durum olmadığı fikrine üzerine kurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Artı Değer, Fordizm, Taylorizm, İdeolojik Denetim.

JEL Sınıflandırması: J21, J58, Z22.

¹ Bu makale, Dr. Onur BAYRAKÇI'nın doktora tezinden üretilmiştir.

* Paşakent Mah. 1053 sok. 14 B2/12 PK. 10200, Bandırma, Balıkesir, Türkiye, e-mail: onurbayrakci@outlook.com

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 48000, Kötekli, Muğla, Türkiye, e-mail: savascaglayan@mu.edu.tr

LABOUR CONTROL AS A MECHANISM OF SOCIAL CONTROL: FROM TAYLORISM TO IDEOLOGICAL CONTROL

ABSTRACT

Labor control is the most indispensable element of the capitalist mode of production. The control must be absolutely ensured in order to obtain and maintain surplus value and profit. Capital has tried different methods to control labor throughout history. The most important factor in the formation of these control methods is the desire to get free from labor, and especially its absolute dependence on labor. While capital wanted to physically control the labor force in the early periods of capitalist organization, it now wants to control both the body and mind. The control of the body in the practical application has been called Taylorism and Fordism, both the control of the mind and body have been called ideological control. The aim of this study is to show spheres of the labor processes and how the control of labor in capitalist structure constitutes a social control mechanism. In this context, the article is a literature study based on a theoretical approach. Historically, when the processes of labor are examined, it is understood that labor power is subjected to exploitation not only physically but mentally through ideological control mechanisms in the last stage. In the light of all this, this article is based on the idea that control of labor is not a matter of control of social relations.

Key Words: *Control, Surplus Value, Fordism, Taylorism, Ideological Control.*

JEL Classification: *J21, J58, Z22.*

1. GİRİŞ

Emek süreçleri tarihsel olarak ele alındığında bu süreçlerin aslında emeğin denetim süreçleri olduğu gözükmektedir. Kapitalizm süreklilik isteyen ve bu sürekliliği kâr üzerine oturtan dinamik bir sistemdir. Kârın sürekliliği üretimin sürekliliğiyle doğru orantılı olarak gitmektedir. Bu süreklilik üretim sürecinin ana unsurunu oluşturan çalışanların denetimi ile sağlanır. Kapitalizm de ana unsur kâr ve üretim arasındaki ilişkidir. Bu ilişkinin verimli bir şekilde sürdürülmesi içinde, çalışanların denetimi, her zaman farklı süreçlerden geçmekte ve her defasında kendisini yenilemektedir. Kapitalizm ve emek arasındaki bu tarihi döngü aslında toplumsal süreçlerden farklı bir durum değildir. İlk denetim süreçleri tamamen beden denetimi üzerine kuruluyken günümüz dünyasında ise zihnin de denetimi üzerine kurulmuştur. Beden denetiminden zihin denetimine doğru yaşanan bu geçiş aslında dünyadaki teknoloji, insan ve küresel siyaset arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Beden denetimi üzerine kurulu sistemler başlıca Taylorizm ve Fordizm olarak adlandırılırken hem zihnin hemde beden denetimi ise İdeolojik Denetim olarak adlandırılmaktadır. Emek gücü süreçleri aslında emeğin ve toplumun denetim süreçleridir. Bu makalede emek denetim süreçlerinin sonucunda gelinen nihai noktanın gösterilmesi amaçlanmaktadır. Emek denetim süreçleri ilk evresinde basit denetim yoluyla sağlanırken, daha sonraki süreçlerde teknolojinin sanayiye uygulanmasıyla teknik ve bürokratik bir yol

izlemiştir. Fakat çalışanların denetimi sadece bunlarla sağlanamayacağı görüldüğünden sonraki nihai süreçte ideolojik denetim mekanizmaları devreye sokulmuştur. Böylece çalışanların hem fiziksel hem de zihinsel denetimi sağlanmıştır.

Çalışmanın bölüm planlamasında, ilk etapta makineleşmenin ve kafa/kol emeğinin ayrıştırılarak emeğin doğrudan sıkı bir kontrolünü sağlayan Taylorizm ele alınmıştır. Daha sonra montaj hattına bağlı seri üretimi sağlayan ve çalışanların yabancılaşmasına neden olan Fordizm süreci ele alınmış, son olarak da çalışanların tepkilerini azaltmak ve üretim süreçlerine dâhil etmeye dayandırılan aslında zihinsel hegemonik yapıları inşa eden zihinsel denetim süreci olan İdeolojik Denetim ele alınmıştır.

2. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Emek, emeğin denetimi ve emek süreçlerine dair akademik çalışmalara bakıldığında kıta Avrupa'sında ve Amerika Birleşik Devletlerinde yoğunluklu olarak çalışıldığı görülmektedir. Ülkemizde ise bu konulardaki akademik çalışmalar hayli sınırlı olmakla birlikte, özellikle sosyoloji alanında bu tarz çalışmaların çok daha az olduğu göze çarpmaktadır. Emek süreçlerinde denetim konusunda belli başlı çalışmalar:

Aglietta, M. (1987) ve Jessop'a (2009) Fransız düzenleme okulunun önde gelen düşünürlerinden olarak, Fordizmin gerek üretimde gerekse üretici güçlerin artışında verimlilik üzerine yoğunlaştığını söylerler. Bu durum da tekelleşmenin giderek güç kazanmasına neden olduğu üzerine analiz yapmaktadırlar. Tekelleşme de işgücü üzerinde baskıyı ve denetimi arttırma da önemli rol oynadığını savunurlar.

Bauman(2012) a göre küreselleşmenin iletişimi ve taşımacılığı arttırması bireyselliği de ön plana çıkarmıştır. Ön plana çıkan bireysellik emek süreçlerini de etkilemiş ve kolektif hareket etmeye engel teşkil etmiştir. Bireyselliğe dayalı olan emek süreçleri de parçalanmışlığı ortaya çıkararak çalışanların denetimini kolaylaştırır hale getirmiştir.

Friedman, A. L. (1977) ve Edwards, R. (1979) ise tekeli kapitalizmin çalışanlar üzerinde denetim kurulabilmesi için farklı stratejiler uyguladıklarını dile getirmişlerdir. Onlara göre firmalar her çalışana aynı denetim mekanizmasını uygulamamaktadır. Firmanın ürettiği ürünler ve ürünün önemine göre denetim farklılık göstermektedir. Bazı işçilere doğrudan denetim uygulanırken bazıları da serbest alan yaratılmakta ve işçinin rızasının alınması üzerine stratejiler üretilmektedir.

Burawoy(2015),Burawoy (2008)& Sweezy ve Baran(2007) ise keynesyen politikaların aslında sermayenin çalışanlar üzerinde farklı bir denetim mekanizması olduğunu öne sürerler: Keynesyen politikalar da devletin sermaye ile işçi arasında hakemlik rolü oynaması iki antegonistik grup arasındaki gerilimin azaltılmasına ve hegemonik bir rejimin inşasına neden olmuştur. Hegeonik rejim sayesinde işçilerin tepkileri düşürülmüş ve rızaları alınarak üretimin arttırılması ve sermayenin artışı sağlanmıştır.

Braverman(2008) ise daha çok çalışmalarında Taylorizm'e yüklenmiştir. Taylorizmin Yönetim-El ve Kafa işinin ayrıştırılması- Planlama süreçleriyle işçiyi niteliksizleştirilmesi ve bunların sonucunda sermayenin çalışanlar üzerinde net bir şekilde denetim kurmasını eleştirir. İşçi bu süreçte hem işine yabancılaşmış hem de niteliksizleştirilerek sermayenin emrine girmiştir.

Gramsci, A. (1971) A.B.D Fordizm'i ile tekelci kapitalizmi kastetmiştir. Ona göre A.B.D Fordizm ile kapitalist sisteme hegemonyasını kurmuş ve kitlesel üretimi tüm dünyaya yaymıştır. Fordizmin akan bant sistemiyle işçilerin katı denetimini sağlayan bir sistem olduğunu söylemiştir. Akan bant sistemi işçileri tamamen niteliğinden koparmış, işi çok basit hale getirmiştir. Basit hale getirilen iş ise işçinin pazarlık gücünü elden alarak üzerinde denetim kurulmasını sağlamıştır. Fordizm diğer yandan yüksek ücretler aracılığıyla bir hayat biçimi oluşturmaya yönelmiş ve çalışanlar üzerinde üretim de olduğu gibi tüketim aracılığıyla da denetimi esas almıştır.

Özdemir, G,Y.(2014) "İnatçı Köstebek" adlı kitabında, çağrı merkezlerinde çalışanların bilgisayarlar aracılığıyla nasıl denetlendiğini gözler önüne serer. Çağrı merkezlerinde çalışan beyaz yakalıların yaptıkları tüm işlemlerin bilgisayarda kayıt altında tutulması, müşterilere karşı sürekli şekilde güler yüzlü olmalarının çalışanların kişisel dünyalarını da olumsuz olarak etkilediğini bu çalışmada göstermiştir.

Aydoğanoğlu, E(2011) Fordist uygulamaların özellikle fabrika işçilerinin üzerinde yaratmış olduğu yıkımı ele almaya çalışmıştır. Fabrika denetim sistemlerinin işçiler tarafından nasıl görüldüğü ve bunlara karşı ne tür direniş türleri geliştirdiklerini çalışmalarında göstermiştir.

Balkız, Ö.I.(2013) "Yeni Üretim/Yönetim Modelleri ve Denetim TZÜ/TKY Modelinde Hegemonik Despotizmin Yükselişi" adlı makalesinde günümüz çalışma ilişkilerinde hegemonik despotizmin nasıl kurulduğunu ve işletildiğini anlatır. Günümüz çalışma dünyasında baskı ve rızanın nasıl birlikte çalıştırıldığı üzerine çalışmasını oturtur.

3. EMEĞİN BİLİMSEL KONTROLÜ OLARAK TAYLORİZM

Emek süreçlerinin en önemli özelliklerinden biri sermayenin kârını arttırabilmesi için uygun koşulların yaratılmasıdır. Rekabet, kapitalizmin üzerinde kendini göstermeye başladığı süreçten günümüze kadar hep bir baskı unsuru olmuştur. Rekabet ortamından güçlü bir şekilde çıkabilmek için, kapitalizm her zaman sorunsuz bir emek süreci oluşturmaya çalışmıştır. Emekgücünün dönüştürülmesi de bu sürecin en önemli unsurlarından birisidir. Taylor'un oluşturmuş olduğu "*bilimsel yönetim stratejileri*" sermayenin emekgücü ve işyerinde denetimini sağlamıştır.

Üretimin doğrudan denetimi ve gözetimi, ilk kez Fordizm ile uygulanmaya başlamıştır. Taylorizm ise *bilimsel yönetim* adı altında emek süreçlerini yönlendirmeye ve kontrol etmeye dayalı bir sistemdir. Temel görüşlerini 1911 yılında yazdığı "Bilimsel Yönetimin İlkeleri" adlı eserinde açıklayan Frederick Winslow Taylor (2007)'un sistemi, kitlesel üretimin istenen düzeyde verimli bir şekilde

sağlanabilmesi üzerine kurulmuştur. Taylor'a (2007) göre, üretkenliğin arttırılabilmesi için kafa ve kol emeğinin ayrılması bir zorunluluktur. Ona göre kitlesel üretimin kıstasları:

- Üretimde bilim esastır,
- Çalışanlar ve yöneticiler arasında çatışma değil uyum gerekir,
- Bireysel çalışma değil, işbirliği içinde çalışma,
- Üretimin maksimum düzeye çıkartılması,
- İşçilerin verimliliğinin en üst noktaya çıkartılması buna karşın işçilerin refahının da arttırılması.

Taylor'u bilimsel yönetimin ilkelerini araştırmaya iten en önemli sebep insan doğasına olan güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Ona göre, insan doğası gereği tembeldir ve çalışmaktan kaçır. Daha da önemlisi işteki en büyük tehlike yönetici ve çalışanların sistematik kaytarmacılığıdır (Taylor, 2007: 12). Denetim ve kontrolün olmadığı yerde üretimin hacmi ve sürekliliği sağlanamaz.

19.yüzyılda fabrikalaşma ve mekanizasyondaki gelişimler sermaye için emeğin verimliliğini önemli hale getirmiştir. Çağın gerekliliği olarak işbölümü ve işin makineleşmeden dolayı parçalara ayrılarak basitleştirilmesi, emekgücünün nitelikli ve niteliksiz olarak ayrıştırılmasını zorunlu hale getirmiştir (Dikmen, 2011: 94). Bu süreç çağın siyasal ve ideolojik durumuyla iz düşümü halindedir. Bilime dayalı rasyonelliğin tek ölçüt olarak kabul edildiği dönem olmasından dolayı, tıpkı Weber'in bürokrasi tanımında olduğu gibi işçilerin öznellikleri yok sayılmaya çalışılmış ve makinelerden farksız hale getirilmişlerdir. Taylor'un ilkeleri de bilimsellik adı altında uygulama alanı bulmuştur. Aglietta (1987), bu ilkelerdeki amacın aslında işçilerin birliğini parçalamak ve verimlilik artışı sağlamak için oluşturulmuş denetim mekanizmaları olduğunu öne sürmektedir. Makinenin sanayide kullanımı emek sürecinin denetimi sorununu ortaya çıkarır. Sanayi devriminin sonucunda yaygınlaşan makineler görülmemiş derecede üretimin artışını sağlamıştır. Bu üretim artışı aslında emek üretkenliğinin artışıdır. Makinenin üretim artırıcı özelliğinin yanı sıra ikinci bir özelliği daha söz konusudur: işçinin üretim sürecinde çalışma temposunun kontrolü ve verili sürede çalışma hızının arttırılarak artı değerini ya da emek yoğunluğunun arttırılması. Sanayinin bu değişen yapısı işçileri üretim sürecinde makinelere bağımlı hale getirmiş ve üretimin planlanması ve hızı makinelere bağlanmıştır. Artık işçi bu süreç içinde kendi bilgisine göre ya da kendi belirlediği hıza göre değil makinenin hızına göre çalışmak zorunda kalmıştır. Bu sayede emek sürecinin kontrolü işçiden sermayeye geçmiş ve işçi sermayenin gözünde makineden farksız duruma düşmüştür (Savran, 2014: 131).

Taylorizmin prensipleri üç ilke altında toplanabilir (Braverman, 2008: 126-132):

1. Yönetim: Bu ilke kısaca emek süreçlerinin basitleştirilip makineleştirilmesiyle işçilerin niteliksizleştirilmesi olarak adlandırılabilir. Emek ve üretim süreçleri geleneksel olan üretimden ayrıştırılarak, işçilerin bireysel yetenekleri devre dışı bırakılmış ve üretim tamamen yönetim tarafından devir alınmıştır.

2. El ve Kafa İşinin Ayrıştırılması: Sermayenin üretimi kontrol edebilmesi ve istenilen verimliliğin elde edilmesi için işçilerin üretim sürecinde parçalanması gerekmektedir. Bu ilke daha çok *kavrayışın uygulamadan ayrıştırılması ilkesi* olarak adlandırılmaktadır. Bu ilke ile çalışmanın işçiler tarafından değil yönetim tarafından planlanması hedeflenmektedir. Ama asıl ulaşılmaya çalışılan hedef ise, sermayenin sadece üretim araçları üzerindeki denetiminin değil emeğin kendisinin de sermayenin bir parçası haline dönüştürülmesi isteğidir. Böylece işçiler sadece üretim araçları üzerindeki denetimlerini kaybetmekle kalmazlar, aynı zamanda emeğin gerçekleştirilmesi üzerindeki denetimlerini de yitirirler.

3. Planlama: Her bir işçiye yönetim tarafından belirlenen işlerin üretim başlamadan önce işçiye bildirilmesidir. Yönetim tarafından önceden planlanarak verilen işin anlamı, işçinin işi nasıl, hangi aletlerle ve ne kadar sürede tamamlayacağı bilgisidir. Dolayısıyla iş önceden tanımlandığından, işçi önceden hazırlık yapmalı ve tanımlanan işi planlandığı gibi bitirmek zorundadır.

Bu ilkeleri özetlemek gerekirse birincisi, emek sürecinin kontrol edilebilmesi için basitleştirilmesi gerekmektedir. Emek sürecindeki bu basitleştirme süreci tüm emek sürecinin parçalanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu basitleştirme süreci, işin işçiye yabancılaşmasını doğurmaktadır. İkincisi, üretim sürecinde doğrudan yer alan kafa emeğinin, üretim sürecinden alınarak merkeze taşınması ve dolayısıyla kafa-kol emeği arasında ayırımın oluşturulmasıdır. Üçüncüsü, işçinin yaptığı her işin yönetim tarafından planlanmasıdır. Planlama gereği hangi işi yapacağı önceden belirlenen işçiye, işin direktif olarak verilmesidir (Beardwell ve Holden, 1994: 164).

Kapitalistler tarafından işlerin uzmanlaştırılması ve basitleştirilmesi neden tercih edilir diye soran Braverman (1974), soruyu şu şekilde cevaplar:

İşlerin bu şekilde basitleştirilerek parçalanması ve bir alanda uzmanlaşma, yönetimin işçiler ve üretim üzerindeki denetimini artırır. Çünkü belirli bir işi yapan işçiyi denetlemek birçok işi yapan işçiyi denetlemekten daha kolaydır. Bir diğer sebep ise şudur: İşin bu şekilde organize edilmesi üretkenliği artırır, yani işin bir kısmında son derece uzmanlaşmış görevleri yapan bir grup işçi, her biri işin tüm kısımlarını tek başına yapabilen aynı sayıda zanaatkârın ürettiğinden daha fazla üretir. Son olarak da uzmanlaşma, kapitalistin emekgücüne ödediği ücretin düşmesini sağlar. Kapitalist, ücreti daha az olan beceriksiz işçiyi daha fazla ücret ödeyeceği ve denetimi zor olan işçiye tercih eder. Sonuç olarak kapitalistlerin emek sürecindeki önemli hedeflerinden biri emeğin ucuzlatılmasıdır. Braverman, emeğin ucuzlatılması sürecini Basit Emek olarak niteler. Basit Emek aslında homojenize edilmiş kitle oluşturulması demektir (akt:Ritzer, 2012: 158-159).

Sonuç olarak Taylorist ilkelerin üretim ve emek süreçlerinde uygulanması, işçinin üretimin bilgisi ve becerisinden uzaklaştırılmasına, niteliksizleştirilmesine neden olmuştur. İşlerin basitleştirilmesi ve alt parçalara ayrılması ilkesi işçileri niteliksizleştirerek farksızlaştırmıştır ve işçileri değersizleştirmiştir. Değersizleşme ise sermayenin işçi üzerinde ve üretim süreci üzerinde kontrolünü

arttırmış, işçilerin pazarlık güçlerini kırmıştır. Taylorizm'in etkin bir alan bulmasının en önemli sebebi, üretimde sağladığı verim artışından çok içinde barındırdığı denetim ve kontrol faktörleridir.

4. TOPLUMUNEMEK SÜREÇLERİ ARACILIĞIYLA KONTROLÜ: FORDİZM

Fordizm, Henry Ford tarafından 1900'lü yılların başında geliştirilmiş ve ilk kez Ford otomobil fabrikasında uygulamaya geçilmiş bir üretim organizasyonudur. Fordist uygulama aslında özü gereği yönetimin tüm yetkileri eline alarak işçilerin becerilerine olan bağımlılığını ortadan kaldırmaya dayalı bir sistemdir. Asıl amaç ise işçileri niteliksizleştirmektir. Ford'un fabrikalarında kullanmış olduğu hareket eden bant sistemi Taylorizm'in mekanize olmuş biçimidir ve bu sistem kitle üretimini mümkün hale getirmiştir. Kitle üretimin temel öğelerini ise seri hareket, üretimin sürekliliği ve ayrıntılı iş bölümü oluşturur (Özkaplan, 1994: 83). Bu üretim organizasyonunda işler, bir işçinin sadece cıvata sıkması bir başka işçinin ise sadece arabaya tekerlek takması gibi küçük parçalara ayrılır. Makineler üretim sürecinde standart tek bir ürün üretmek üzere tasarlanmıştır. Bundan dolayı makinelerin yeni bir ürün için tekrar tasarlanması zor ve maliyeti arttıran bir yöntemdir. Bu nedenle Fordist üretim organizasyonunda esneklik yoktur. Ayrıca üretimin sürekliliği büyük hacimlerde stoklandığından stoklama maliyetleri yüksek meblağlara ulaşmıştır (Bozkurt, 2014: 120-124).

Her üretim biçimi kendi özgün ilişkilerini yaratır. Bu dönüşüm, ekonomik boyutun yanı sıra kültürel ve endüstriyel alanlarda da yapısal değişikliklere neden olmaktadır. Fordist üretim organizasyon dönemi olarak adlandırılan geçtiğimiz yüzyıl, ağır sanayinin hüküm sürdüğü fabrikaların, kitle üretiminin ve saate bağlı çalışmanın temel olduğu bir çağ olarak tarihteki yerini almıştır. Makineleşmenin üretim sürecine dâhil edilmesiyle birlikte daha önceki üretimin getirmiş olduğu standart katılmış uygulamalar terk edilmeye başlanmıştır. Makineleşme yaygın sermaye birikimine neden olurken aynı zamanda emek süreci açısından da önemli değişiklikler gündeme gelmiştir. Fordizm yaygın birikim rejiminin dayatmış olduğu kısıtlamaları aşma açısından oldukça önemlidir. Fordizm'in esası, işin yoğunlaştırılması yoluyla artı değer üretmeye dayalıdır. Taylor'un sisteminde makineleşme işçiyi montaj hattına bağımlı hale getirerek yoğunlaşmayı ortaya çıkarmıştır. İşin yoğunluğunu arttıran makineler diğer taraftan işçiyi kontrol mekanizmalarından ayırmış ve sadece kol kuvveti düzeyine indirgemıştır. İşin işçiden ayrılarak yönetime devredilmesi katı bir hiyerarşiyi meydana getirmiştir. Taylor'un emek süreçlerini denetim sistemi aslında Harvey'in (1989) vurguladığı gibi "yeni emek yönetim biçimi, yeni bir yaşam biçimi, yeni bir tüketim kalıbı ve yeni bir politik yapı anlamına geliyordu" (akt: Ercan,1995: 672). Meta ilişkilerinin kapitalist sistemin mantığına yani dönemin şartlarına daha uygun hale getirilmesi, işin yoğunlaşmasına dolayısıyla verimliliğe ve ürün artışına sebep olmasından dolayı sermaye birikiminin artışına neden olmuştur. Bütün bu sebepler üretimin artmasıyla birlikte tüketim alışkanlıklarının farklılaşmasına ve kitlesel tüketime adapte edilmesine yol açmıştır (Ercan,1995: 671-672).

Gülmez (2000), Fordist uygulamanın genişlemesini büyük krize ve bununla bağlantılı olarak refah devleti uygulamalarına bağlamaktadır. 1929 ekonomik krizi ile birlikte kapitalizm ciddi bir krize girmiştir. Krizden çıkabilmek ve sermaye birikiminin yeniden istikrara kavuşturulabilmesi için talep yaratıcı politikalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda, Fordist üretim örgütlenmesi yaygınlaştırılırken, diğer taraftan da devlet II. Dünya Savaşından sonra Keynesyen politikaları benimseyip yeniden düzenleyerek bu ihtiyaca cevap vermiştir. Bu bağlamda, sosyal devlet olarak bilinen yaklaşımın uygulanmaları söz konusu olmuş (akt: Akkaya,2004: 97-98) ve devlet bir taraftan doğrudan talep yaratıcı efektif üretimi destekleyen bir yaklaşım sergilerken, diğer taraftan geliri yeniden dağıtma işlevi ile toplam talebi artırmaya yönelik politikalar uygulamıştır (Şaylan, 2003: 96).

Fordist kitle üretiminin temel öğeleri, en ince ayrıntısına kadar belirlenmiş ayrıntılı iş bölümü, seri hareket ve sürekliliktir. Bunun sonucunda nitelikli emeğe olan talep düşmüş ve emekten tasarruf sağlanmıştır. Fakat diğer taraftan aynı işin seri bir şekilde sürekli olarak yapılması, işin monotonlaşmasına yol açmaktadır. Bu durum yabancılaşmayı meydana getirmektedir. Savran (2014), Fordizmi hareket eden bant ile güçlendirilmiş Taylorizm olarak adlandırır. Teknik denetim, Fordist üretim tekniklerinde vücut bulur. Tüm emek süreci makine tarafından belirlenir, işçi makineye bağımlı hale getirilir. Bu üretim biçiminde işçi tamamıyla Marx'ın dediği gibi emek sürecinde yabancılaşmıştır (Edwards, 1979: 20).

Fordizm'i sadece ekonomik süreç içinde bir üretim biçimi olarak almak dar bir yaklaşım olur. Çünkü üretim aynı zamanda endüstriyel ilişkileri ve dolayısıyla da toplumsal şekillenmeyi de beraberinde getirmektedir. Kitlesele üretimin fabrikalarda gerçekleştirilmesi doğal olarak yerleşim birimlerinin şehir merkezlerinde yoğunlaşmasına, aile yapısının radikal bir değişime uğramasına, gün boyu beraber çalışan ve ortak sıkıntılara sahip olan işçilerin sendikalar etrafında toplanmasına neden olmaktadır. Alvin Toffler, eğitimin de bu tarzda bir yapılanmaya gittiğini ve montaj üretim tarzına uygun bireyler yetiştirmeye yönelik bir eğitim sisteminin oluşturulduğunu öne sürer (akt: Bozkurt, 2014:122). Toffler'in bu yaklaşımından da anlaşılacağı gibi emeğin denetimi çalışmaları aslında toplumun yeniden formatlama çalışmalarıdır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, bu üretim tarzına uygun bireyler yetiştirerek yeni bir toplumsal formasyona uyum sağlama çabasıdır.

Diğer taraftan Bob Jessop (2009), Fordist üretim organizasyonunun yaratmış olduğu toplumsallık boyutunun post-Fordist üretim organizasyonunda olmadığını öne sürer. Fordizm üretim yapısından dolayı toplumsallığın oluşumuna neden olurken, post-Fordizm tersine bireyselliği öne çıkardığından atomize bir yapının oluşumunu tetiklemiştir. Bauman (2012) bu yeni oluşumun, iletişim yoluyla zaman sorununun ve ulaşım araçlarıyla da mekân sorunlarının çözülmesi ve bunlara ek olarak Web'in ortaya çıkmasının toplumsal birleşme ve ayrışma üzerine etkisinin derin olduğunu söyler. Bauman'dan da anlaşılacağı gibi, üretim, emek ve emeğin denetimi süreçleri aslında toplumsal süreçlerdir ve algılanan zamanın ruhuyla birebir ilişkilidir (Bauman, 2012: 20-22).

Fordizm'in tüm dünyada uygulama alanı bulması ve başarılı olması sıkıntılı bir süreç sonucunda oluşmuştur. Ford'un akan bant sisteminin aşırı derecede yıpratıcı ve zor olması işçilerin büyük çapta direnişlerine neden olmuş ve bu süreçte sendikacılığın önem kazanmasına ve sendikal hareketin hızlanmasına sebep olmuştur. İşin yüksek temposu ve ağırlığı sebebiyle işçiler işlerini bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu dayanılmaz koşullara işçilerden oturma eylemi, fabrika işgali, üretimi durdurma gibi tepkiler gelmiştir (Silver, 2009: 70-74).

Fordizm kavramını ilk ortaya atan Antonio Gramsci'ye (1971) göre Ford fabrikalarında verilen yüksek ücretlerin amacı, verimin yanı sıra işçilerin hayat biçimlerini de kontrol etmektir. Çünkü üretimin ve verimliliğin devamı Ford'a göre düzenli bir aile hayatından geçmektedir (akt:Kumar, 1999: 68). Harvey'in Fordizme yaklaşımı da bu noktadadır. Harvey'e (2012) göre Fordist üretimin amacının esas özü, kitle üretime dayalı Fordist üretimde tüketimin olabilmesi için işçilerin alım düzeylerinin yüksek olmasını ve bununla birlikte boş zamanlarının olmasını gerektirmektedir. Kitle üretimin sonucunda oluşmuş bu 'yeni tip insan'ın yeni üretim biçimine uygun olabilmesi için ahlaki bakımdan dürüstlüğe ve iyi bir aile hayatına ve rasyonel bir tüketim yapacak kalıpta olması gerekmektedir.

Eraydın'a (1992) göre Fordizm'i dokuz temel prensip altında toplayarak aktarmak mümkündür.

- Kitle üretimi ve tüketimi: Üretimin toplumun tüm kesimlerine hitap edecek şekilde örgütlenmesi.
- Yüksek standartlaşma: Kitle profiline uygun standart üretimin yapılması.
- Esnek olmayan üretim süreci: Ürünler standart, kitlesel ve seri üretim için düşünüldüğünden dolayı sabit makineler kullanılması.
- İş örgütlenmesinde yeni makinelerin kullanımı: üretimde verim elde etmek amacıyla yoğun olarak makineler kullanılması.
- Emek sürecinde yer alan işçilerin yarı niteliksiz olması: Üretim seri ve sabit makinelerle montaj hattında üretildiğinden bir işçinin diğeriyle ikamesi, kolayca değiştirilmesi.
- Keynesci ekonomik politikalar: kitlesel talebin devlet aracılığıyla sağlanması.
- Diğer sektörler göre belirleyici olması.
- Hegemonik yapısı: Sistem bir bütün olarak görüldüğünden çalışanların sadece işte değil yaşamın her alanında denetimi.
- Yaşam tarzı düzenleme biçimi olması: çalışanların gelir durumunu düzenleme ve desteklemelerle yükseltme daha sonra da sağlanan bu standart gelirlerin harcanmasının tasarlanmasıdır. (akt: Saklı, 2013: 112).

Jessop (2009) ise Fordizm'i dört açıdan tahlil eder:

1. Emek sürecinin teknik ve toplumsal iş bölümüne dayalı tikel yapılanması,
2. Üretim ve tüketimi destekleyen bir birikim rejimi,
3. Birikim rejimini destekleyen bir düzenleme rejimi,

4. Hâkim birikim rejimini ve ekonomik düzenleme tarzını güvence altına alan kurumsal bütünleşme ve toplumsal yapışma kalıbıdır.

Fordizm'i istikrarlı bir makroekonomik büyüme tarzı olarak gören Jessop'a (2009) göre Fordizm, akan bant sisteminin doğal sonucu olan seri üretime dayalı bir büyüme sistemidir. Bu sistemde asıl olan üretkenlik ve üretkenlik sonucu gelir artışıdır. Gelir artması üretimi arttırmakta ve sistem döngüsü böylece devamlılığı sağlanmaktadır.

Jessop, büyüme tarzının oluşabilmesi için ekonomide tüm sektörlerin Fordist olması gerektiği fakat önde gelen sektörlerin Fordist olmasının yeterli olduğu kanısındadır. Jessop, Alain Lipietz, Aglietta, Robert Boyer gibi Fransız Düzenleme Okulu düşünürleri, Fordizm ve onun etkileri üzerine en fazla kafa yoran kişiler olarak dikkat çekmektedirler. Kapitalizmin gelişimi, dinamikleri ve her türlü krize rağmen nasıl kendini yenilediği üzerine Düzenleme Okulu bu sorulara çözüm üretmeye çalışmışlardır.

Düzenleme Okulu'na göre zaman ve mekâna göre farklılaşan sermayenin olmazsa olmaz koşulu olan birikim rejimi ve bu birikim rejimine denk düşen düzenleme tarzı arasında dengeyi oluşturmayı sağlayan bir takım yapılar vardır. Dengeyi sağlayan bu yapılar, oluşan birikim rejiminin zaman ve mekâna göre uygun reformlarının gerçekleştirildiği alanlarda meydana gelirler. Bu yeni meydana gelişler bulunan mekândaki tarihsellik ve ekonomik koşullara göre şekillenir. Düzenleme okuluna göre beş yapısal düzenleme tarzı vardır:

“Parasal rejim, yani banka ve kredi ilişkileri; Ücret ve emek ilişkisi, yani toplumsal olarak emeğin nasıl bir konumda yer aldığı; Rekabet tarzı, kapitalist ekonominin neden bir dönem monopol ekonomi iken, başka bir dönem liberal rekabet koşullarına geçiş yaptığının analizi; Devletin niteliği, kapitalist ekonomide devlet bir dönem müdahaleci değilken, neden sonradan müdahaleci ve düzenleyici bir rol üstlendiği; Uluslararası rejim içerisinde ülkenin konumu gelir” (Ünal, 2012: 36).

Düzenleme tarzı kurumsal formların yeniden üretilmesini sağlarken, aynı zamanda birikim rejimi üretim, gelir dağılımı ve talebin dinamik uyumunu ifade eder. Düzenleme teorisinin teorik alt yapısını anlayabilmek için, sahip olduğu kavramları incelememiz gereklidir. Bu sayede ekonomik koşulların krizlerle birlikte nasıl değiştiğini ve kurumsal değişimlerin nasıl meydana geldiğini kavrayabiliriz (Ünal, 2012:34,35).

Birikim rejimi ile düzenleme rejimi arasındaki uyumsuzluk sistemde krizlere neden olur. 1970'lere doğru seri üretime dayalı Fordist birikim rejiminin krizleri artması sonucu yerini, yeni bir birikim rejimi olan post-Fordizm'e bırakmıştır. Günümüzde tüm bu sistemsel dönüşümler esneklik ve post-Fordizm olarak adlandırılmaktadır. Ancak, literatürde çoklukla bahsedilen Fordizm'den post-Fordizm'e geçiş konusu aslında oldukça tartışmalıdır. Bahsedilen literatürlere bakıldığında çoğunlukla bir üretim rejiminden diğerine geçilmiş izlenimi verilmektedir. Aslında, baskın üretim ve birikim rejimi olan Fordizm'in ekonomideki ağırlığı azalmıştır fakat bu azalma tamamen bittiği anlamına

gelmemektedir. Çünkü günümüzde başta otomotiv, uçak, gemi vb. gibi sektörlerde varlığını sürdürmektedir. Yani iki üretim rejimi iç içe varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Saklı, 2013: 111).

5. EMEK SÜREÇLERİNDE RIZANIN İNŞASI: İDEOLOJİK DENETİM

Kapitalist işyerinde, emek sürecinin doğal sonucu olan işçi-işveren antagonizması farklı yöntemlerle aşmaya çalışılmaktadır. Bu yöntem, despotik denetim yerine hegemonik denetimin getirilmesiyle görülmez kılınmaya çalışılmaktadır. Hegemonik denetimin esası, sermayenin hâkimiyetini görünmez kılmak ya da emek sürecinin içselleştirilerek emeğin sermayeye olan bağımlılığını devam ettirmektir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için ise işçi ve işveren/yöneticilerin ortak olduğu, 'biz' ve 'onlar' ayrımına dayalı tavır ve davranışların artık geçerliliğini yitirdiği yönündeki söylemler ön plana çıkar. İşçi-işveren arasındaki temel antagonizma yerini kalite kontrol sistemleri, yalın üretim, zamanında üretim gibi metotlarla uzlaşmaya bırakmış gibidir. Bu uzlaşma çok kolay sağlanamayacağından dolayı, işçinin denetim sürecinde yönetimin ulaşamadığı hiçbir alan bırakmamak üzere hegemonik denetim, işçiyi her yönden denetim altına almayı hedeflemektedir. Zihinsel denetim sürecinde farklı bir bilinç geliştiren işçilerin kendilerini denetleniyormuş gibi hissetmeleri kısmen engellenir ya da denetlendiklerini bilseler de bu durumu olağan karşılayabilirler. Dolayısıyla, hegemonik fabrika rejimlerinde, yönetim, emek süreci üstündeki tahakkümünü teknik ve bürokratik mekanizmalarıyla baskıyı oluşturarak kurarken, ideolojik kontrol mekanizmaları aracılığıyla da rızayı kurar (Buroway, 2015; 189-199).

Emek süreçlerinin nasıl işlevselleştirildiği, işletmelerin nasıl ve hangi denetim mekanizmalarına başvurduğu, her ülkenin kendi emek piyasasının dinamikleriyle açıklanabilir. Denetimin baskıcı/despotik ya da hegemonik olup olmayacağı ülkenin ekonomik ve siyasal yapısı içinde şekillenir. Asıl olan sermayenin artı değeri elde etmesi için sınıflar arası çatışma ve çelişkileri görünmez kılmasıdır. İşte bu çatışma ve çelişkileri görünmez kılmak için emek süreçlerinde farklı mekanizmalar kullanılır (Aydoğanoglu, 2011: 56-57).

İdeolojik denetim, baskının yerine rıza üretimine yönelik bir denetim biçimidir. Bu denetim biçimi, işçinin fiziksel kullanımının yanı sıra zihninin de denetim altına alınmasını gerektirmektedir. İdeolojik denetim mekanizmalarının kullanıldığı yerlerde vaatkar bir dilin kullanıldığı gibi gözdağı veren bir dil de kullanılabilir. Bu dilin kullanımı ise işin şartlarına göre ve çalışılan yere göre değişiklik göstermektedir. Bir yanda çalışanlara ileride kariyer yapabileceği söylenerek onu işe motive etmek ve biz ya da diğer bir deyişle aidiyet duygusu oluşturmak gibi mekanizmalar kullanılırken başka bir yerde ise hayat koşulları, işsizlik gibi konular gündeme getirilerek çalışanı korkutma yoluyla işe devam etmesi sağlanır (Özdemir, 2014).

Friedman'a (1977) göre, yönetimin kullandığı denetim araçları her koşulda geçerli değildir. Friedman'ın çıkış noktası, 1940'ların sonlarından itibaren kapitalist toplumlarda zengin ve yoksul bölgelerin iç içe oluş durumunu analiz etme ihtiyacıydı. Bu iç içelik, yapısal ve yönetsel olarak

birbirlerinden farklılık gösteren firmaları araştırmaya yönlendirmiştir. Bu araştırmasının sonucunda her kapitalist toplumda firmalar arasında gerçekleşen rekabetin derece farklılığı gösterdiği sonucuna varmıştır. Friedman bu eşitsizliği tekelci kapitalizme bağlamıştır. Tekelci kapitalizmin özü ürünlerin pazarda talep edilmesi yani ürünlerin satışı bununla beraber ürünleri üreten çalışanların emek gücünün ucuzlatılarak kâr marjının arttırılmasıdır. Kârlarını sadece üretim ve ucuz emek gücü üzerine oturtan bu firmaların yöneticileri, üretim süreçlerinin düzenlenmesi üzerinde alternatif yönetim modelleri uygularlar. Yöneticilerin seçtikleri yöntemler işçilerin dirençleriyle karşılaşır ve işçilerin bu tür kontrol yöntemlerine olan direnişi oldukça etkilidir. Firmaların ve fabrikaların büyüklüğü işçilerin yöneticilerin otoritelerine olan direnişi arttırır. Taylorizm kafa/kol ayırımına gittiği ve çalışanları doğrudan pasifize ettiğinden çalışanların bu dirençlerinin etkilerini ihmal etmişlerdir. İşte, Friedman bu ayrıştırmaya dayalı baskının kapitalizmin gelişimini etkileyebileceğini belirtmiştir (Brown, 1992: 194-195).

Friedman (1977), kapitalist denetimin iki çeşit emek kontrol stratejisi geliştirdiğini öne sürer: Sorumlu Otonomi (*responsible autonomy*) ve Doğrudan Kontrol. Friedman, tekelci kapitalizmin işçilerin artan direnişleri, yeni tekniklerin kullanılması ve firmaların emek gücü ile ilgili tasarruflarında istikrarı sağlama isteğinin, Sorumlu Otonominin önemini arttırdığını öne sürer. Friedman Sorumlu Otonomide, çalışanların çalışma sürecinde geniş hareket alanı imkânına sahip olduklarını ve işçilerin sorumluluk almaları nedeniyle işletmeye olan bağlılıklarının arttığını belirtir. Bu bağlılık ise çalışanın işletmenin ideallerine bağlanmasını gerektirir. Bu yöntemde denetim daha düşük seviyede gerçekleşirken sorumluluklarının arttırılması sağlanmıştır. Doğrudan denetim ise çalışanın hareket alanını kısıtlayıcı, sıkı denetimin yoğun olduğu ve çalışanların sorumluluklarının sınırlandırıldığı Taylorist ilkeler anlamına gelmektedir (Friedman, 1977: 78).

Friedman'ın Sorumlu Otonomi ve Doğrudan denetim olarak öne sürdüğü çıkarımlar Edwards tarafından da paylaşılmaktadır. Edwards, yönetim kontrol araçlarındaki dönüşümü, kapitalizmin değişen doğası ile öncelikle tekelci kapitalizmin gelişimi ile ilişkilendirerek açıklama amacındadır. Tekelci kapitalizmin gelişimi ile ekonomi birkaç yüz firma tarafından hâkim hale gelmiştir. Bu firmaların 'refah kapitalizmi', 'bilimsel yönetim' ve 'işletme Sendikacılığı'nın gerektirdiği farklı denetim mekanizmalarını uyguladıkları görülmektedir. Bu farklı denetim mekanizmalarının arkasında yatan sebep ise çalışanların rızasını oluşturmaya yöneliktir (Brown, 1992: 199).

1929 krizinden sonra devletin, emek süreçlerine Keynesyen politikalarla müdahil olması ve üretim süreçlerindeki rolünün artması hegemonik emek rejiminin gelişmesinde önemli bir rol oynar. Üretimin kesintisiz olması gerekliliği ve sermayenin birikim sürecini tamamlayabilmesi için devlet bireylerin her türlü sosyal ve ekonomik haklarını (işsizlik ödenekleri, sendikal haklar, sağlık, vb.) garanti altına almıştır. Devletin, toplumun her alanında üretim ve emek süreçleri de dâhil olmak üzere etkin rol alması sermayenin keyfi yönetsel uygulamalarının da sınırlandırılmasına neden olmuştur (Sweezy&Baran, 2007: 150).

Buroway'de tıpkı Sweezy ve Baran gibi, kontrol mekanizmalarına devletin müdahalesi açısından yaklaşır. Buroway'e (2015) göre devletin aktif olarak üretim sürecine dâhil olması, onu despotik üretim rejimlerinden ayıran en önemli özelliğidir. Devlet, kapitalist sistemde aslında bir katalizör rolü oynar ve sistemdeki katılıkları sosyal politika uygulamaları ve kapsamlı sosyal güvenlik sistemleri ile yumuşatarak baskıyı azaltır. Bu yumuşatıcı önlemler ile birlikte işçinin ücrete, dolayısıyla da kapitaliste olan bağımlılığı geriler. Diğer yandan sendikalar ve toplu pazarlık mekanizması sayesinde reel ücret seviyeleri, işçinin kendini yeniden üretebileceği düzeyin üzerine çıkar. Devlet emek sürecine müdahil olurken diğer taraftan da firmaların rekabeti sonucu, çalışanların aleyhine oluşabilecek durumları da sınırlandırır. Bunların yanı sıra işçi-işveren ilişkilerinde sistemin devamlılığının sağlanması gerekçesiyle işçi lehine düzenlemeler söz konusudur. Bütün bu uygulamalar işçi üzerindeki kapitalist kontrolün baskıdan ziyade rızaya dayanmasını gerekli kılar ve 'ben' kavramı yerine 'biz' kavramı oluşturularak daha önceki pazar despotizmi perdelenir.

Keynesyen politikaların toplumun her alanında etkin olması kitleler üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. İşveren karşısında daha güçlü olan ve bir takım sosyal haklara sahip olan işçi kitlelerinin artık despotik olarak işe zorlanmaları ve işverenin keyfi uygulamalarına maruz kalması bir bakıma sona ermiştir. Bu haklar sonucunda işçilerin ellerinin güçlenmesi, artık işverenle genel bir uzlaşma ortamında bir araya gelmelerini gerektirmiştir. Yani işçi ve işveren artık işbirliğine dayalı bir mekanizma çerçevesinde bir araya gelecektir. Keynesyen politikalarla devlet tarafından hem işçinin hem de işverenin güçlü hale getirilmesi emek süreçlerinde artık despotik uygulamaları gereksiz kılmıştır. İki tarafında uzlaşma çerçevesinde emek süreçlerinde karşılaşması rızanın baskın hale geldiği hegemonik rejimi ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan işçiler yönetimle ortak hareket etmeye ikna edilebilmişlerdir. Bu noktada baskının rızaya üstün geldiği erken kapitalizmin despotik rejimleri, rızanın hüküm sürdüğü ancak baskının da tamamen dışlanmadığı hegemonik rejimlerle yer değiştirmek zorunda kalmıştır (Burawoy, 2015: 165).

"Bu yüzden kontrolün bu biçimleri daha çok "ılımlı" (soft) kontrol olarak tanımlanır. Doğrudan direktif yerine kültürün, normların ve güvenin rol aldığı kontrol biçimidir (Raelin, 2010). Bu kontrol türünün çalışanlarda daha fazla özerklik ama paradoksal olarak aynı zamanda daha fazla konformizm yarattığı görüşü ileri sürülür. "Kontrolün kadife eldiveni" (Jermier, 1998)" (Özcan, 2014: 28) tanımı aslında zihnin sermaye tarafından kontrolünden başka bir şey değildir; Kullanılan söylemlerle zihin denetimi sağlanmaya çalışılır ve çalışanlar tarafından içselleştirilir. Denetim için "aidiyet", "biz aileyiz" gibi kavramlar sıklıkla işlenerek normalleştirilmekte bir kurum kültürü yaratılmaktadır. Çalışanlar bireyselleşmeden uzaklaştırılmakta "takım" ruhuna dahil edilmektedir. Asıl amaç ise çalışanların üretim sürecinde performansını arttırmak ve yönetimle uyumlu çalışmalarını sağlamaktır. Performansa dönük davranışı artırmak olan kurum kültürünün, bunu çalışana "yönetime katılma" mistifikasyonu ile sunması ılımlı kontrolün görünüş biçimleridir" (Özcan, 2014: 28,29).

Küreselleşmenin yaygınlaşması ve tüm dünyanın küreselleşmenin etkisi altında kalmasıyla şirketler bir yandan ülke sınırları içinde birbirleriyle rekabet ederken diğer taraftan da uluslararası arenada yarışmak zorunda kalmışlardır. Zorlu rekabet koşullarının aşılması için ise üretim ve yönetim modellerini, gelişen ve değişen piyasanın koşullarına uygun hale getirmek zorunda kalmışlardır. Ürünlerin farklılaştırılması gereği ve tüketiciye zamanında teslim gerekliliği sonucunda, Tam Zamanında Üretim, Toplam Kalite Yönetimi veya Yalın Üretim modelleri kitle ve standart üretime dayalı Fordist/Taylorist modelin karşısına yerleştirilmiştir. Zamanında Üretim, Toplam Kalite Yönetimi veya Yalın Üretim teknolojinin üst düzeyde kullanımıyla emeği denetim altına alırken diğer taraftan firma kültürü (ben yok biz varız) aracılığıyla zihni denetim altına alarak kendi hegemonizmini inşa etmiştir.

6. SONUÇ

Kapitalist ilişkilerde sermaye, üretim sürecindeki işin yoğunluğunu mümkün olduğunca arttırarak kârını en üst noktada tutmak ister. Bunun gerçekleşebilmesi için ise, işçinin iş sürecindeki her türlü icraatının denetimi gereklidir. Bu denetim bir taraftan artı değer oranının artmasını sağlarken diğer taraftan artı değer in sürekliliğini garantiye almaktadır. Bu amacın gerçekleşebilmesi için ise emeğin bilgi, beceri ve yargılarına bağımlılığını en aza indirecek şekilde makineler ve iş örgütlenme metotları geliştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, kapitalist emek sürecindeki bütün bu teknolojik gelişmeler toplumsal yapıyı, sınıf ilişki ve çelişkilerini içinde barındırmaktadır. Kapitalist emek sürecinde ortaya çıkan değişikliklerin emek açısından bu gözle değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü kapitalist süreçlerde emeğin denetimi aslında toplumsal olan bir sistemin denetimi anlamına gelmektedir. Tarihi olarak bu perspektifle bakıldığında, bir köşe taşı olarak Taylorizm'in ve Fordizm'in büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Taylorizm ve Fordizm emekgücünün yani bedensel gücün üretim sürecinde katı bir şekilde denetimi olarak da görülebilir.

Bu çalışmanın amacı günümüz endüstriyel ilişkiler dünyasında emek süreçlerinin boyut değiştirdiğini göstermektir. Günümüzün endüstri ilişkileri sürecinde klasik uygulamalar denetimi tam olarak sağlayamamaktadır. Bedenin işgali ile birlikte zihnin de işgali gerekmektedir. Emeğin bedensel tüketimi ideolojik çarpıtmalarla zihne yönlendirilmiştir. Zihnin işgali ise toplumsal süreçlerin değişimiyle iç içe giden bir süreçtir. Küreselleşmenin hemen hemen tüm toplumlarda baskın unsur hale gelmesi iş ilişkilerini değiştirmiştir. Klasik sendikaya dayalı üretim süreçlerinde sendikalar pasifize edilmiş yerine insan kaynakları adapte edilmiştir. Bununla birlikte seri üretimin devam ettiği yerlerde "Çalışanlarla bir bütünüz, biz bir aileyiz" sloganıyla işçiler üretim sürecinin yönlendirilmesinde fikirleri alınarak zihni olarak da denetim altına alınmıştır. Tüm bu gelişmelerin ışığında emeğin kontrolü ile toplumsal formlar ve toplumun kontrolü arasında sıkı bir ilişki ve tarihsel bir bağ vardır. Bu çalışma emek süreçlerinin farklılaştığını ve klasik denetim mekanizmalarının boyut değiştirdiğini göstermek açısından önemlidir. Küreselleşme sonucunda değişen endüstri ilişkileri sadece çalışma boyutuyla ele alınmamalıdır. Bu aslında toplumsal yapıların da ideolojik denetim mekanizmalarına maruz kaldığını

ve toplumların bu mekanizmalarla denetim altına alındığını da gösterir. Sonuç olarak ifade etmek gerekmektedir ki, emek süreçleri olarak emeğin denetim ve kontrol altında tutulması aslında tam anlamıyla toplumsal olan bütün yapıların nasıl kontrol edildiğiyle ilgilidir. Günümüzdeki emeğin denetiminin doğrudan beden denetiminden çok daha incelikli, anlaşılması ve kavranması zor olan ideolojik denetime kayması söz konusudur. Dolayısıyla yirmi birinci yüzyıl kapitalizmi, küreselleşen çalışma ilişkilerini ve emekgücünü hem bedenen hem de zihnen kontrol etmektedir. Zihnin denetimi sadece iş ve üretim süreçlerinde değil aynı zamanda piyasaların parçalıklı oluşu ve tüm dünyada hızla yükselen işsizlik oranlarındaki artışlarda da kendini göstermektedir. İşsizlik oranlarının artışı çalışanlar üzerinde olumsuz psikolojik etkiler yaratmış ve olan duruma razı hale getirilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aglietta, M. (1987). "A Theory of Capitalist Regulation the US Experince", Newyork: Verso.
- Akkaya, Y. (2004). "Küreselleşme versus Sendikasılaştırma ve Yoksullaştırma", Çalışma ve Toplum(3).
- Aydoğanoglu, E. (2011). "Fabrikada Emek Denetimi", İstanbul: Eversel Basım Yayın.
- Bauman, Z. (2012). "Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları", İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beardwell, I., & Holden, L. (1994). "Human Resource Management: A Contemporary Perspective", London: Pitman Publishing.
- Bozkurt, V. (2014). "Endüstriyel& Post Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi, Kültür", Bursa: Ekin Kitabevi.
- Braverman, H. (2008). "Emek Ve Tekelci Sermaye", İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Brown, R. (1992). "Labor Power and Labor Process: Understanding Industrial Organizations", London: Routledge.
- Burawoy, M. (2015). "Üretim Siyaseti", Ankara: Notabene Yayınları.
- Dikmen, A. A. (2011). "Makine İş Kapitalizm ve İnsan", Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Edwards, R. (1979). "Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century", London: Heinemann.
- Ercan, F. (1995). "Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik", (Petrol-İş, Dü.) '95-96 Petrol- İş: Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası(44).
- Friedman, A. L. (1977). "Industry and Capitalism: Class Struggle at Work and Monopoly Capitalism", London: The Macmillan Press Ltd.
- Harvey, D. (2012). "Postmodernliğin Durumu", İstanbul: Metis Yayıncılık.

- Jessop, B. (2009). "Kapitalist Devletin Geleceği", Ankara: Epos Yayınları.
- Kumar, K. (1999). "Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları", Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Özcan, K. (2014). "Yönetimsel Kontrol ve Örgütsel Düzen: Michel Foucault ve Zygmunt Bauman Ekseninde Bir Tartışma", *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2).
- Özdemir, G. Y. (2014). "İnatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş", İstanbul: Yordam Kitap Yayıncılık.
- Özkaplan, N. (1994). "Yeni Teknoloji, Sendikalaşmanın Sonu mu? Ekonomik Yaklaşım", 5 (12).
- Ritzer, G. (2012). "Modern Sosyoloji Kuramları", Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Saklı, A. R. (2013). "Fordizm'den Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri", *Elketronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44).
- Savran, S. (2014). "Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması", S. Savran, K. Tanyılmaz, E. A. Tonak, S. Savran, K. Tanyılmaz, & E. A. Tonak (Dü) içinde, "Marksizm ve Sınıflar: Dünyada ve Türkiye'de Sınıflar ve Mücadeleleri", İstanbul: Yordam Kitap.
- Silver, B. (2009). "Emeğin Gücü: 1870'den Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme", İstanbul: Yordam Kitap.
- Sweezy, P., & Baran, P. (2007). "Tekelci Sermaye", İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Şaylan, G. (2003). "Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi", Ankara: İmge Kitabevi.
- Taylor, F. W. (2007). "Bilimsel Yönetimin İlkeleri", Konya: Çizgi Kitapevi.
- Ünal, E. (2012). "Düzenleme Teorisi: Büyük Buhran ve 2008 Krizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1).